

Reapropiació o consum de la ciutat? Conflictes i resistències urbanes davant l'urbanisme neoliberal a València. Barris de Russafa i Benimaclet

Reappropriation or consumption of the city?: Conflicts and resistance in the face of neoliberal urbanism in Valencia's Russafa and Benimaclet Neighborhoods

Anna Campos Climent i Luis del Romero Renau

Universitat de València

Resum

Mentre es projectava la València mediàtica del segle XXI, la dels grans esdeveniments i costosos projectes urbanístics, en altres barris de la ciutat també es repetien els patrons de l'urbanisme neoliberal però implementats mitjançant una política urbana silenciosa i aparentment desideologitzada. Són els casos de Russafa i Benimaclet, dos barris de la ciutat de València on es van projectar plans urbanístics que responien als interessos del capital. A Russafa es va dur a terme un ambiciós Pla de Reforma Interior que ha generat un procés de gentrificació, mentre que a Benimaclet es va aprovar un PAI de grans dimensions i densitat edificadora, que a hores d'ara està paralitzat en part gràcies a l'oposició dels veïns. A partir de l'anàlisi del conflicte territorial sorgit es pretén explorar com ha evolucionat, quin impacte han tingut les protestes del moviment veïnal i fins a quin punt es qüestiona el model neoliberal d'urbanisme.

Paraules claus: gentrificació; moviments socials urbans; urbanisme neoliberal; dret a la ciutat; València.

Abstract

While the 21st century Valencia of grand events and expensive urban projects was being projected through mass media, other neighborhoods of Valencia saw similar patterns of neoliberal urbanism. In these less visible places, neoliberal urbanism was implemented through an unnoticed urban policy and seemingly without ideology. We describe Russafa and Benimaclet, two neighbourhoods in which urban planning responded to the interests of capital. Russafa was the site of an ambitious Internal Reform Plan that has generated a process of gentrification. Benimaclet is the site of a large-scale plan that would bring about high building density; this plan is now on standby, in part because of opposition from residents. We analyze the ensuing conflict to show how it developed, what influence local protests have had, and the extent to which citizens question the neoliberal model of urbanism.

Keywords: gentrification; urban social movements; neoliberal urbanism; right to the city; Valencia.

Introducció

«Que bonica està València!» era l'expressió més repetida entre turistes i autòctons durant els primers anys del present segle, quan una imatge idíl·lica de progrés i modernitat es projectava sobre la ciutat. Grans esdeveniments, rànquings de visitants, la «Nova València» i la idea del creixement il·limitat residien en l'imaginari col·lectiu del que havia de ser la ciutat del segle XXI. Sens dubte, el govern del Partit Popular ha estat eficaç en la construcció d'aquesta narrativa, i més encara creant els contextos específics, les condicions materials i normatives, per l'acumulació del capital. Un projecte neoliberal d'urbanisme que va comptar amb un gran consens social, alhora que ocultava els impactes socials, econòmics i mediambientals de les actuacions urbanístiques.

No obstant això, tot i l'intent de presentar els projectes desideologitzats i invisibilitzar els conflictes, moltes transformacions urbanes han estat objecte de protesta per part de moviments veïnals. La dècada prodigiosa del boom econòmic basat en la construcció i el turisme va assentar les bases d'un important cicle de protestes centrat en la defensa del territori i contra la «devastació del paisatge» (Gaja 2013) a partir d'una sèrie de conflictes territorials per tota l'Àrea Metropolitana de València (Del Romero 2016). Aquestes lluites daten com a mínim dels anys vuitanta, quan comencen a proliferar els famosos «Salvem», plataformes de protesta i oposició front a tot tipus de projectes urbanístics. En el cas de la ciutat de València, el referent ineludible és el conflicte per la transformació urbanística del solar del col·legi de Jesuïtes junt al Jardí Botànic de la ciutat, a més d'altres importants conflictes posteriors com Salvem la Punta, Salvem l'Horta o el més conegut, Salvem el Cabanyal.

Un dels elements distintius del cicle de protestes iniciat a principis dels anys 90 i intensificat a partir dels primers anys del segle XXI amb el punt d'inflexió que va suposar el famós 15M, és l'evolució del discurs del conflicte, des de postures reactives a la proposta de canvi estructural social (Del Romero y Valera 2015). Es comença a pensar la ciutat d'una manera diferent, amb tota una sèrie de propostes que reivindiquen el «dret a la ciutat»¹, la reapropiació de l'espai públic a través de l'acció directa i amb unes estructures organitzatives molt horitzontals i que fan un ús molt intensiu de les xarxes socials i les eines de comunicació d'internet (García-Galera *et al.* 2014).

En aquest estudi² es pretén il·lustrar aquesta evolució del conflicte territorial o urbà a partir de dos casos de conflicte en dos barris emblemàtics de la ciutat de València: Russafa i Benimaclet. Es tracta de dos barris que han viscut un procés de transformació urbana dissenyat amb la mateixa lògica neoliberal de transformar urbanísticament el barri per a afavorir l'arribada de capital en forma d'inversió immobiliària. En el cas de Russafa es va dur a terme un ambiciós Pla de Reforma Interior que va canviar completament la cara del barri generant un procés hui encara en marxa de gentrificació, mentre que en el cas de Benimaclet es va aprovar un Plan d'Acció Integral (PAI) de grans dimensions i densitat edificadora sobre els marges del barri, que a hores d'ara està paralitzat, en part gràcies a l'oposició dels veïns. La

¹ El concepte de dret a la ciutat respon a la proposta política acunada per Henry Lefebvre. És el dret a reconfigurar la ciutat com escenari d'encontre per a la construcció de la vida col·lectiva (Lefebvre 1968). És el dret col·lectiu que reivindica algun tipus de poder configurador del procés d'urbanització, sobre la forma en la que es fan i refan les nostres ciutats (Harvey 2012). És el dret a canviar i reinventar les ciutats a partir de l'exercici del poder col·lectiu; el dret a debatre sobre els assumptes urbans.

² L'estudi que presentem en aquest article forma part d'una Tesi Doctoral en marxa dins del Programa de doctorat en Desenvolupament Local i Cooperació Internacional de l'Institut Interuniversitari de Desenvolupament Local (Universitat de València).

hipòtesi de partida planteja que en un model d'urbanisme neoliberal, quan la producció de l'espai urbà està liderada pel poder polític, l'Administració Pública actua creant els contextos específics (condicions materials i normatives) per a satisfer les necessitats del capital, desmobilitzant els moviments veïnals. En canvi, quan l'Administració Pública assumeix un paper més passiu en els processos de regeneració urbana es desenvolupa un poder col·lectiu que reconfigura els processos d'urbanització i genera espais de participació i col·laboració per a satisfer les necessitats que la col·lectivitat reconeix com a comunes. A partir de l'anàlisi del conflicte territorial sorgit en Russafa i Benimaclet contra la transformació urbana i social del barri, es pretén explorar com ha evolucionat i quin impacte ha tingut el repertori de protestes del moviment veïnal del barri i fins a quin punt es distancia o qüestiona el model neoliberal d'urbanisme.

Aquest treball s'ha basat en una anàlisi de fonts secundàries com ara la revisió bibliogràfica, notes de premsa i fonts gràfiques. A més, el comportament del moviment veïnal, tant de Russafa com de Benimaclet, s'ha analitzat a partir de la documentació produïda pels col·lectius veïnals i els testimonis recollits en entrevistes semiestructurades. Les entrevistes es van realitzar durant els mesos d'abril i maig del 2016, amb un plantejament obert, preguntes exploratòries que s'anaven concretant a mesura que eixien els temes durant la conversa. Les preguntes exploratòries versaven sobre les necessitats del barri i el Pla de Reforma Interior de Russafa i el PAI de Benimaclet. En un primer moment es va plantejar una mostra³ de deu entrevistats caracteritzada pel teixit associatiu organitzat. Finalment, per falta de disponibilitat dels entrevistats es van poder realitzar sis entrevistes, completant la informació sobre el moviment veïnal dels barris amb l'observació participant en les activitats organitzades per les associacions.⁴

El triomf del neoliberalisme a la ciutat

L'assalt del pensament neoliberal a l'Estat keynesià dominant des de la Segona Guerra Mundial comportà la progressiva substitució d'una lògica reguladora i parcialment redistributiva per altra competitiva i guiada per principis neoliberals (Méndez 2014). Aquest canvi de lògica passà per una reestructuració profunda de l'Estat de Benestar: reducció al màxim del seu paper d'àrbitre econòmic i de prestador de serveis socials, però al mateix temps cooperador institucional per assegurar el bon funcionament dels mercats, en moltes ocasions desplegant tot tipus de mecanismes de repressió en contra dels enemics del capital (Delgado 2015). D'aquesta manera, el paper de l'Estat es redefineix orientant la seua funció a la creació del marc institucional facilitador del lliure mercat, a través de les polítiques públiques. Purcell (2011) distingeix dos fases en aquest procés d'imposició del neoliberalisme, la fase Roll-back – Laissez faire de la dècada dels vuitanta, caracteritzada per la «retirada de l'Estat» en la prestació de serveis socials i per l'eliminació de barreres al capital, per a posteriorment als noranta, iniciar la fase roll-out – aidez-faire, on s'incrementa l'intervencionisme dels governs per a la creació de les condicions materials d'acumulació del capital. Evidenciant que el capitalisme necessita contextos específics per a desenvolupar-se i que els poders públics són els que creen els marcs normatius ad-hoc.

El neoliberalisme deu ser entès com un projecte polític l'objectiu principal del qual és restablir les condicions d'acumulació de capital, juntament amb la restauració

³ A l'annexe de l'article apareix el llistat complet dels entrevistats.

⁴ És el cas de l'entrevista realitzada a l'AVV Russafa Descansa i al col·lectiu de La Repartidora, on participen més veïns del barri a l'entrevista al realitzar-se durant una activitat organitzada per ells mateixos.

del poder de les elits econòmiques (Harvey 2007 i 2012; Peck 2010). En aquest sentit, per a perpetuar-se com a sistema, el neoliberalisme necessita legitimació social; ha d'oferir una concepció del món creïble i acceptable, a través de les percepcions i la construcció de discursos legitimadors. Per a tal objectiu, la principal estratègia que utilitza és la higienització del debat públic; eliminar el factor polític de la política pública mentre es produeix una reformulació del poder, de la democràcia i d'allò públic (Brugué et al. 1994). Els canvis en el marc ideològic i els discursos elaborats sobre la funció de l'Estat a partir dels anys vuitanta van anar provocant paulatinament transformacions en el contingut de les polítiques públiques i en els instruments emprats per a la seua implementació. Al temps que la neodreta ha construït un relat que genera en l'imaginari col·lectiu l'aparença de normalitat democràtica -però en realitat les polítiques públiques semblen afavorir a les elits-, els mercats governen i els governs administren en el que s'ha denominat un context creixent de sistemes polítics postdemocràtics (Crouch 2004).

Des del punt de vista de l'espai urbà, el triomf de les idees neoliberals va suposar la conjuntura per a una nova agenda urbana en matèria de polítiques públiques. Cal remarcar que el desenvolupament del capitalisme està íntimament relacionat amb el procés d'urbanització, com explicava Marx, la recerca constant de la plusvàlua (benefici) és la premissa sobre la que descansa el sistema capitalista. Així, la urbanització compleix una funció fonamental d'absorció de les plusvàlues mitjançant la inversió urbanística i l'especulació creant bombolles immobiliàries (Harvey 2012). Per tant, la ciutat neoliberal és -intrínsecament- expansiva.

Com plantegen Brenner et al. (2015), la ciutat neoliberal abandona la imatge de postguerra de ciutat industrial per a mobilitzar discursos d'emprenedurisme, innovació empresarial i flexibilització dels processos productius que requereix la revitalització, reinversió i modernització dels espais urbans. A tal efecte, l'eliminació d'espais públics i la destrucció de barris de classe treballadora en favor de processos especulatiu de remodelació, condueixen a la creació de nous espais de consum; a la proliferació d'urbanitzacions residencials tancades (en anglès, *gated communities*) per a la seua reproducció social; a la construcció de mega-projectes urbans dirigits a atraure inversions empresarials al temps que reconfiguren els usos del sòl cap a usos productius. Tot allò ha generat una creixent intensificació de la polarització socioespacial en la ciutat, ben visible a través de processos de gentrificació com a estratègia de remodelació de les ciutats. Són la creixent dualització i segregació social de la ciutat, així com l'«urbanisme de la por» (Graham 2016), els elements que afavoreixen la creació de les *gated communities*.

A partir dels anys vuitanta, la política urbana està caracteritzada pel predomini de l'«urbanisme empresarial» (Harvey 1989), que tracta de convertir les ciutats en pols d'atracció de capitals privats i públics i que, mitjançant partenariats de naturalesa pública i privada, persegueix més la revalorització especulativa de l'espai urbà que no pas la millora de les condicions de vida (Cucó 2013). En aquest nou escenari, l'èmfasi en la dimensió cultural i lúdica de les ciutats, enfocades com a nous centres d'atracció de turisme i oci (Navarro et al. 2013:113) esdevé el fonament de la política econòmica urbana.

En aquest sentit, el màrqueting urbà i els projectes de regeneració urbana mitjançant megaprojectes urbans dirigits al posicionament de la ciutat com actor competitiu global, accelerant la seua alteració física i social, es converteixen en una prioritat en l'agenda dels governs locals. Així doncs, la metròpoli es redefineix com a «ciutat empresarial», com la ciutat dels promotors on la cooperació entre actors públics i

privats beneficia els interessos privats (Borja 2005), una «ciutat-marca» concebuda com una entitat quasi empresarial immersa en un espai global de competició, on el mercat i les mentalitats competitives són fomentades a través de noves pràctiques en la gestió pública (Schipper 2011, citat per Díaz 2013: 85). Es tracta d'un model de ciutat que prima la transferència de rendes a grans constructors mitjançant la plusvàlua que generen els processos de regeneració urbana, i que es mostra com una «ciutat-aparador» dissenyada per a ser consumida, observada i fotografiada; un parc temàtic on el consumisme cobra un paper essencial per a l'economia. En aquest sentit, la qualitat de vida i la ciutat s'han convertit en sí mateixa en una mercaderia per a les classes mitjanes i altes (Harvey 2012).

Segons Díaz (2013:100-103), els efectes socioespacials més evidents de l'actual ajust neoliberal són l'extensió de l'exclusió social i la segregació urbana, l'agudització del problema de l'habitatge, l'accentuació de l'accés desigual a la mobilitat i l'abandonament dels espais públics no mercantilitzats (parcs, places, etc.) mentre proliferen espais públics mercantilitzats (centres comercials, terrasses, etc.). Així doncs, les elevades taxes d'atur i el deteriorament de les condicions laborals sumat a les retallades socials, han incrementat des de l'inici de la crisi la desigualtat socioespacial i la proliferació de desnonaments, principalment en barris de classe treballadora. Mentrestant, els sectors socials econòmicament més solvents mantenen les seues pautes de consum i mobilitat anteriors o fins i tot han millorat substancialment la seua situació socioeconòmica en tot un procés de «secessió» creixent de les classes més adinerades (Ariño i Romero 2016), fet que ha donat lloc a una important resposta ciutadana, concretada en un variat repertori d'accions de protesta. En el cas d'aquest article abordarem les experiències d'apropiació col·lectiva d'espais públics a Benimaclet, així com els moviments de protesta a Russafa contra la gentrificació i turisticació del barri.

Destrucció de la ciutat: producció capitalista a Russafa i Benimaclet.

Dos barris històrics en crisi

La ciutat de València va viure un intens procés d'urbanització durant el període 1960-1975, fet que va donar lloc a un urbanisme desordenat que depredava l'horta i que va perpetuar les deficiències dotacionals als barris de la ciutat. És així com els efectes del «desarrollisme» i de la crisi de la ciutat van provocar l'abandonament dels centres històrics cap a les perifèries, més modernes i millor dotades de serveis i a preus d'habitatge més competitius. A partir dels anys 70, a la descentralització industrial i residencial de la ciutat se li suma la de serveis amb la construcció de nous campus fora de la ciutat, de la Radio Televisió Valenciana i el parc tecnològic, entre altres.

Cucó (2013) diferencia dues etapes en el model urbanístic valencià, la primera als anys vuitanta vinculada a l'arribada dels primers governs democràtics a la ciutat. El govern socialista encapçalat per Pérez Casado (1979-1988) va redactar el Pla General d'Ordenació Urbana de 1988 (PGOU), es van realitzar fortes inversions en infraestructures i en serveis per als barris, al temps que s'evidencien els primers símptomes d'un urbanisme empresarial on la cultura apareix com el nucli de desenvolupament urbà (Palau de la Música, Institut Valencià d'Art Modern, Ciutat de les Arts i les Ciències). Amb l'arribada al poder del Partit Popular a la dècada dels noranta, s'accelera l'impuls de l'urbanisme empresarial reorientant les polítiques urbanes a través de la modificació del PGOU.

En aquest paradigma neoliberal de «fer ciutat», el paper de l'Administració Pública és clau, creant una legislació favorable per a l'acumulació privada. L'«urbanisme a la carta» es materialitza en la llei 6/1994 de Regulació de l'Activitat Urbanística⁵ que implica l'abaratiment del sòl a base de posar-ne més a l'abast del mercat immobiliari i crea la figura de l'agent urbanitzador. Aquest quedava igualat fàcticament a un contractista de l'Administració i adquiria el compromís d'actuar sobre uns terrenys (fins i tot sense que en tingués cap propietat) per desenvolupar-hi una urbanització dissenyada per ell mateix (Cremades 2007). D'aquesta manera, el creixement de la ciutat de València ha estat en mans de la iniciativa privada mitjançant l'aprovació de PAIs (Plans d'Acció Integrals) en sòl urbanitzable. Mentre aquests PAIs construïen una ciutat nova, altres barris perifèrics no rebien inversions.

És el cas, entre altres, de Russafa i Benimaclet, dos barris de la ciutat de València on es van projectar plans urbanístics que responien als interessos dels promotors immobiliaris. Ambdós barris, Russafa pròxim al centre històric de la ciutat i Benimaclet en la zona nord, van nàixer com a municipis d'horta independents, annexionant-se a la ciutat a finals del segle XIX. No obstant això, Benimaclet mantindrà certa autonomia com a pedania de la ciutat de València fins als anys setanta del segle passat. Mentrestant, Russafa com a barri tradicional de comerciants i artesans sofreix (a la dècada dels setanta) els efectes del «desarrollisme» i de la crisi de la ciutat, fet que provoca que les noves generacions que naixen al barri l'abandonen buscant millores en les condicions de l'habitatge i a un preu més competitiu. Així doncs, des de 1981 fins al 2001, Russafa perd més d'un 25% dels seus habitants i gran part del parc d'habitatges, en estat de degradació, se queda buit (Del Romero i Lara 2015). Aquest procés ve acompanyat per l'èxode rural dels seixanta que incrementa la població als barris perifèrics pròxims a l'horta, com és el cas de Benimaclet. Segons les dades de l'Oficina d'Estadística de l'Ajuntament de València a data de gener del 2016, els dos barris tenen al voltant de 23.000 habitants.

Figura 1. Barri de Russafa, a l'esquerra, barri de Benimaclet a la dreta. Fonts : Els autors

En relació amb la composició social dels barris, durant la dècada dels noranta, mentre que a Russafa destaca l'arribada d'immigrants extracomunitaris conformant les

⁵ Aprovada pel govern autonòmic del PSPV-PSOE amb Joan Lerma com a president de la Generalitat Valenciana durant tres legislatures (1982 - 1995).

diverses «Russafes», a Benimaclet té lloc l'augment de la població estudiantil com a conseqüència de l'expansió universitària pel nord de la ciutat de València, tot un canvi social que no amaga la profunda crisi existencial d'un barri que havia nascut i crescut al costat d'una fèrtil horta en vies de desaparició.

Cal també explicar que Russafa, a causa de la seua proximitat al centre històric, ha suportat més pressions de remodelació urbanística. El barri, que pertany al segon districte de la ciutat (l'Eixample) on es localitzen altres barris de major nivell adquisitiu, va iniciar a principis del segle XX una sèrie de canvis en la seua fisonomia urbana. El barri va anar creixent cap a les grans vies, augmentat l'altura dels edificis i deixant enrere la imatge d'edificis de menor alçada. El Pla Parcial nº5 de 1968 va rectificar la trama dels carrers i enderrocà habitatges del nucli històric. La zona que no va sofrir modificacions (carrers Cuba i Dénia) va anar degradant-se i amb això els preus d'accés a l'habitatge van ser més accessibles en comparació amb la resta de l'Eixample. A Benimaclet, també es va passar d'una morfologia urbana de cases baixes a grans blocs de finques, però en contra del que va passar a Russafa, el procés es va aturar a la dècada dels setanta respectant les construccions del centre històric, caracteritzat per les cases de planta baixa i els carrers de trama irregular, que evoquen els pobles.

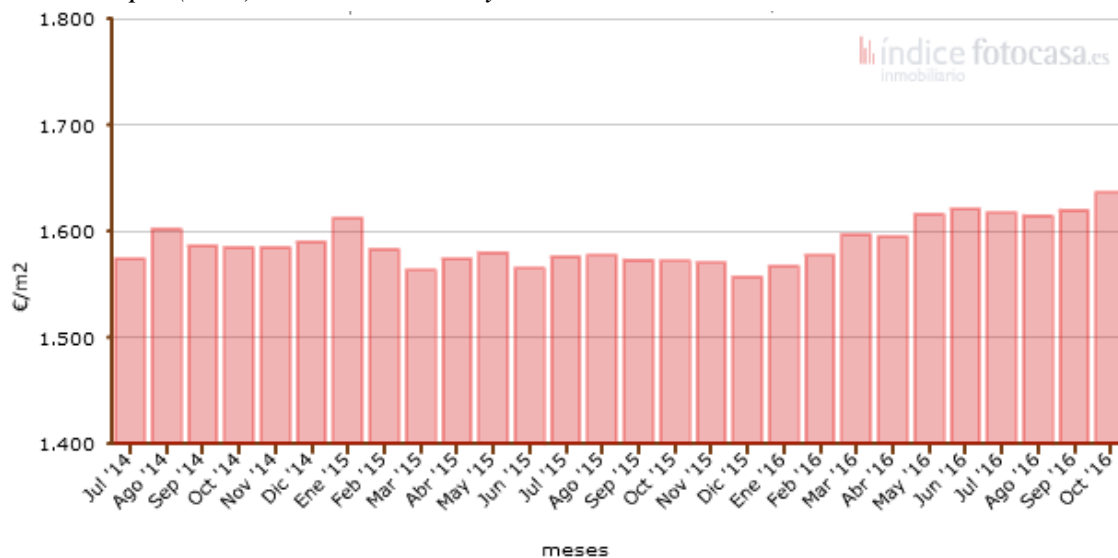
Russafa després de la rehabilitació urbana: el conflicte silenciós de la gentrificació.

La proximitat al centre històric de la ciutat marca l'esdevenir d'aquest barri, ja que la seua localització li atorga un gran potencial per a la seua revalorització econòmica. A més, la projecció del Parc Central, al PGOU de 1988, inicia l'especulació urbanística, hui en dia en un punt àlgid a pocs mesos de terminar les obres. No obstant això, durant dues dècades la manca d'inversions a Russafa i la falta d'equipaments (escoles públiques, centre de salut, zones verdes, etc.) han marcat l'evolució del barri. L'estat d'abandonament dels carrers més pròxims al futur parc (carrer Cuba i Filipines) són un reflex de la política de degradació planificada que s'ha implementat.

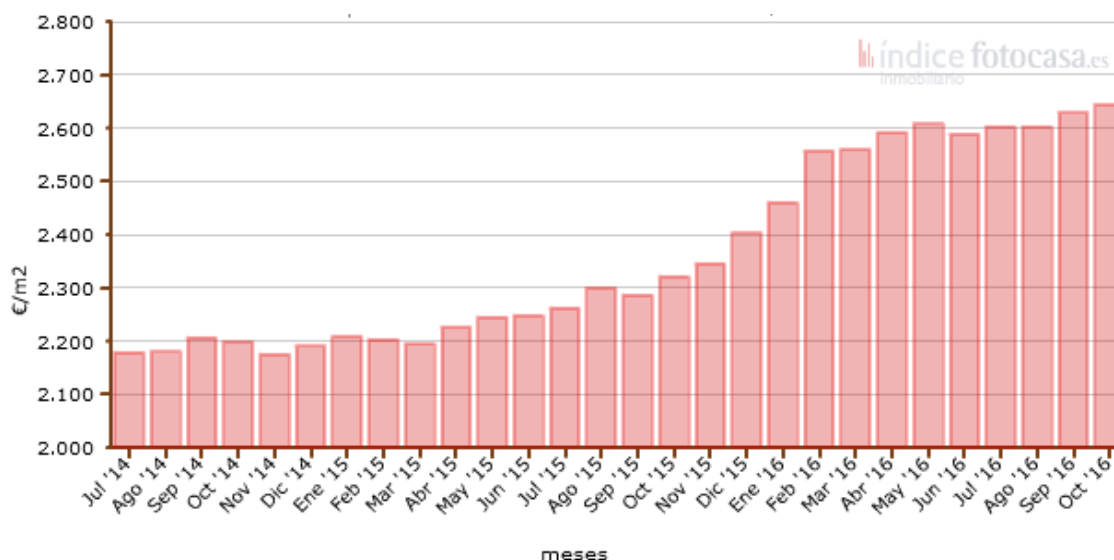
A la dècada dels 2000, la generalització de la imatge de barri problemàtic (vinculat a immigració irregular a través dels mitjans de comunicació) amb episodis de violència i tràfic de drogues va provocar que el moviment veïnal es manifestés per la convivència al barri i s'organitzés per tal de reivindicar inversions en equipaments bàsics, com ara un col·legi públic i una zona verda. La resposta institucional alincipient conflicte del barri va ser executar el pla MAS (Més Assistència en Seguretat) que tenia com a objectiu incrementar la presència policial al barri per tal de controlar la legalitat dels comerços regentats per immigrants. No obstant, el gran projecte transformador per al barri, arriba l'any 2005 quant s'aprova un ambiciós Pla de Rehabilitació de Russafa, un projecte de remodelació urbana que proposava la reurbanització integral del barri amb noves voreres, mobiliari urbà, xarxes de sanejament, rehabilitació del mercat del barri i de diverses places. Junt a això, aquest projecte contemplava una sèrie d'ajudes a particulars i comunitats de propietaris per a la rehabilitació de façanes. El projecte partia d'una diagnosi prèvia que detectava dèficits en places escolars, falta d'espais verds i zones esportives, un alt nivell de població envellida i immigrants, delinqüència i infrahabitatge. No obstant això, i malgrat aquesta radiografia del barri, l'impacte de les inversions no ha incrementat la cohesió social de Russafa ni ha millorat la dotació de serveis. L'espai lliure resultant a les voreres ha servit bàsicament per a la proliferació de nombrosos locals d'oci i restauració i la conversió progressiva del barri en una sort de parc temàtic i espai urbà gentrificat (Del Romero i Lara 2015).

El barri ha experimentat un procés de gentrificació⁶ productiva i comercial que l'ha transformat socialment en molt poc de temps. Es tracta d'un procés afavorit, i fins i tot fomentat, per l'administració local, on la flexibilitat de la normativa d'ocupació de l'espai públic ha permès la proliferació de terrasses de bars i restaurants al barri. D'altra banda, les polítiques de rehabilitació han tingut com a un dels seus principals efectes un augment paulatí, en plena crisi, del cost de lloguer i de compra d'habitatge, la qual cosa ha terminat suposant la marxa de part de la comunitat immigrant del barri. Paral·lelament, noves empreses vinculades a joves professionals i artistes s'instal·laven al barri; l'arribada de la classe creativa ha convertit a Russafa en el districte de moda de la ciutat, que atrau a milers de turistes cada any. El procés de gentrificació comercial, impulsat per la forta inversió pública en un context de retalles en les despeses de fons públiques, ha implicat la substitució del comerç tradicional i de proximitat per comerç elitista (tendes gourmet, galeries d'art i restauració «d'autor»), afectant a la qualitat de vida del veïnat, al no invertir en els equipaments bàsics necessaris al barri (escola pública, espais verds, centres de dia, etc.). D'aquesta manera, Russafa és un clar exemple d'«acumulació per desposseïció» (Harvey, 2007): desposseïció dels mitjans de vida, dels espais públics i de la qualitat de vida per a la apropiació per part de les classes més acomodades i de turistes.

Figura 2. Evolució del preu mitjà de l'habitatge a València (dalt) i el districte de Russafa-L'Eixample (baix), als últims dos anys. Font: Índex de Preus de Fotocasa

⁶ El concepte de gentrificació va ser encunyat en 1964 per Ruth Glass, pionera de la sociologia urbana a Europa, per a descriure els nous processos de canvi urbà que començaven a ser visibles a Londres. Glass defineix la gentrificació com un procés urbà complex, relacionat amb els contextos específics dels barris i les ciutats, que inclou la rehabilitació d'habitatges antics, transformació del règim de tinença de lloguer a propietat, augment del preu de l'habitatge i el desplaçament dels residents de la classe treballadora per les classes mitjanes entrants (Less, *et al.* 2007).

Benimaclet: cap a un urbanisme emancipador?

A la dècada del 2000, la construcció de la Ronda Nord va suposar la partició del que quedava d'horta històrica de Benimaclet, deixant a una banda l'horta encara activa, i a l'altra una horta més residual destinada a esdevenir un nou espai de conquesta del capital immobiliari al barri. És a partir d'aleshores quan comença a parlar-se d'un megaprojecte immobiliari per a aquest espai: el PAI de Benimaclet-est. La seua historia comença l'any 1994 amb l'aprovació del Projecte d'Urbanització del Pla Parcial Sector 4 SUP-Benimaclet, aprovació que va suposar la modificació del PGOU amb l'increment d'habitatges per hectàrea, de 65 a 75, i el pas de 1.144 a 1.345 habitatges. En 1995, s'adjudica el contracte a Benimaclet Este, S.A., empresa constituïda per Urbem, Edival i Cobasa, S.A., en ser l'única proposta presentada d'acord amb els plec de condicions que regien el concurs. Això no obstant, l'Ajuntament pretén que l'agent urbanitzador que disposa del 24% dels terrenys haja d'assumir la construcció de quasi la totalitat de l'habitatge protegit, i deixa lliure d'aquesta exigència el 75% de la resta de propietaris, entre ells l'entitat financera del BBVA que s'havia fet càrrec de gran part dels terrenys per impagament dels seus propietaris. L'enfrontament entre l'agent urbanitzador (Urbem) i l'Ajuntament de València paralitza la reparcel·lació i bloqueja la cessió de terrenys a la ciutat.

Figura 3. Projectió del PAI Benimaclet-est. Font : Benimaclet entra

És, aleshores, quan el moviment veïnal de Benimaclet inicia accions destinades a desbloquejar la cessió per a equipaments dotacionals al barri i es presenten al·legacions per tal de limitar la construcció d'habitatges, l'altura dels edificis i la cessió dels terrenys. Davant la paràlisi del PAI i la falta de resposta de l'Administració Pública, l'Associació de Veïns i Veïnes i tots els col·lectius que s'havien organitzat al caliu de la dècada del 2000, decideixen passar de la reclamació a l'acció. En Febrer de 2010, el veïnat va començar a ocupar els terrenys abandonats del PAI, plens d'enderrocs i brossa, per tal de condicionar-los i dedicar-los a usos veïnals d'acord amb les seues peticions i necessitats. En primer lloc es condicionà una superfície de 5.000 m² per al seu ús com a aparcament gratuït amb capacitat per a 60 vehicles. L'aparcament porta en funcionament sis anys i el manteniment veïns, i recentment amb l'ajuda dels serveis municipals.

Tot i continuant amb aquest procés d'ocupació d'espais, i amb l'objectiu de recuperar part de l'horta que va ser arrasada amb l'arribada de les immobiliàries, l'any 2011 es va iniciar l'ocupació d'una parcel·la de 4.000 m² per a destinar-la a Horts Urbans. Hui, ja són més de 100 els horts que funcionen, i al voltant de 300 persones treballen de manera totalment autogestionada els horts, segons les dades facilitades per l'Associació de Veïns i Veïnes de Benimaclet. El propietari del terreny era el BBVA, el qual, en començar els treballs de condicionament per part dels veïns, va aturar les obres i envià seguretat privada per tal d'impedir-ne l'ocupació. Després d'uns mesos de lluita, s'aconseguí la cessió anticipada dels terrenys per part del BBVA a l'Ajuntament, i que aquest en fera la cessió d'ús a l'Associació de Veïns i Veïnes. En 2015, des de l'Associació de Veïns i Veïnes de Benimaclet es va impulsar un concurs d'idees per a consensuar la transició entre la ciutat i l'horta al voltant dels horts urbans de Benimaclet. Aquesta iniciativa perseguia una transformació urbana de Benimaclet des d'un punt de vista participatiu i col·laboratiu. En l'actualitat, el nou govern de la ciutat (Compromís,

PSPV i València En Comú) ha iniciat contactes amb l'entitat bancària propietària dels terrenys (BBVA) i ha impulsat un procés participatiu per a dissenyar el PAI de Benimaclet de manera consensuada.

En definitiva, l'ocupació dels solars abandonats i la posada en funcionament dels Horts Urbans amb l'objectiu de recuperar l'horta, han generat un espai de trobada per al veïnat, allunyat de les relacions monetàries i competitives, que potencia les relacions transversals entre els veïns i veïnes i contribueix a reclamar el dret a una vida digna, el «dret a la ciutat». No podem obviar que l'esclat de la bombolla immobiliària juga un paper clau ja que desapareix la pressió cap a l'urbanització dels terrenys del PAI, fet que ens condueix a preguntar-nos si estem davant d'un «urbanisme del mentrestant» (mentre s'espera la recuperació econòmica i la tornada a la idea de creixement econòmic il·limitat) o si realment avancem cap a un urbanisme emancipador, un urbanisme que supera el pla urbanístic per a avançar cap a un procés ciutadà basat en una perspectiva bottom-up i d'intercanvi de coneixements; construir col·lectivament com a base del desenvolupament local.

El moviment veïnal de Russafa i Benimaclet davant la ciutat neoliberal.

Parlar de la ciutat capitalista significa que ciutat i espai produeixen, són produïts i reproduïts per la lògica del capital i l'Estat; una lògica que fa al subjecte un objecte homogeni de consum del seu entorn social, la generació de l'espai esdevé dominació de classe en la vida quotidiana i el caràcter mercantil individualitza la construcció de la ciutat (Lefebvre, 2013). Des d'aquest plantejament, es fa necessària la reapropiació de la ciutat per part dels individus, retornar-los el seu protagonisme als espais de vida col·lectiva, repensar-la des del «dret a la ciutat», la col·lectivitat dels espais i l'autogestió dels processos. Això no obstant, la resistència davant el projecte neoliberal de «venda» de ciutat ha presentat diferent intensitat a Russafa i Benimaclet. En el cas del primer, el moviment veïnal de Russafa està protagonitzat per l'Associació de Veïns Russafa-Gran Via, la Plataforma per Russafa i el col·lectiu Russafa Descansa. En el cas de Benimaclet els protagonistes del conflicte territorial pels terrenys del PAI Benimaclet-est és més heterogeni: al moviment veïnal tradicional representat per l'Associació de Veïns i Veïnes de Benimaclet s'afegeix tota una sèrie de moviments socials i culturals alternatius, com ara, el Centre Social Terra, el CSOA l'Horta o el centre cultural La Repartidora.

En línies generals, la pauta comuna de les associacions veïnals que naixen durant el franquisme són les reivindicacions econòmiques, socials, polítiques i culturals, de tota mena, i relatives a l'Estat de benestar (sanitat, educació, habitatge, dotacions esportives, etc.). Ara bé, hi ha diferències entre l'AVV Russafa-Gran Via i la de Benimaclet. Identificats, com hem fet, el Pla de Rehabilitació de Russafa i el PAI Benimaclet Est com estratègies d'apropiació capitalista de la ciutat, el posicionament respecte a aquests projectes és desigual. Per una banda, l'AVV Russafa-Gran Via (Entrevista 1) defensa el Pla, ja que «responde a una reivindicación del barrio..., modernizaron la red de alcantarillado y el trabajo no es sólo las aceras del barrio», mostrant-se satisfets amb els resultats tot i ser un pla que no va recollir les demandes dels veïns en els fòrums de debat que es van organitzar (es tracta d'un projecte amb fons europeus, per tant, la participació ciutadana era un requisit obligatori): «Nosotros también solicitábamos servicios para las personas de la tercera edad, pero eso no se ha conseguido».

Així mateix, el procés de transformació urbana del barri ha tingut com a conseqüència directa la privatització de l'espai públic i la gentrificació del barri. No obstant això, per a aquesta associació veïnal és un problema d'excessiu soroll i de complir i fer complir la legislació: «Hay esquinas que no existe ningún banco público, pero sí cerca de 300 sillas privadas y eso evidentemente provoca ruido. El problema está en que se tiene que hacer cumplir la legislación». Com veurem més endavant, sí que hi ha altres col·lectius a Russafa que es plantegen el model de barri resultant. En relació a la gentrificació, per a aquesta associació veïnal és poc més o menys que una teoria de la conspiració: «los inmigrantes decidieron irse, no han sido expulsados como algunos estudios ideologizados y de mala calidad dicen que ha ocurrido». En definitiva, «es un barrio que se vive bien, es dinámico y no como hace unos años que no era una zona atractiva».

D'altra banda, l'Associació de Veïns i Veïnes de Benimaclet (Entrevista 3) també va patir com a Russafa, un procés d'institucionalització i desmobilització del moviment veïnal durant la Transició i els governs socialistes. En conseqüència, amb l'aprovació del PAI el 1994 no s'inicien protestes contra el model de «fer ciutat»: «mos donaren un caramellet i mos digueren allí vos ficarem un parc, allí vos ficarem una escoleta i una casa de la cultura». Al fi i al cap el projecte urbanístic contemplava les infraestructures reclamades pel col·lectiu en una època on els propietaris dels terrenys volien vendre'ls: «en el 1994 la gent que estava allí lo que volia era vendre i traure diners». Després d'anys d'abandonament i degradació dels terrenys, es comença a identificar que són els promotors immobiliaris els que estan transformant el barri sense respondre a les necessitats reals: «els barris han sigut ideats i construïts amb el propòsit de que capia en ells la major quantitat possible de gent, en el mínim espai vital i amb el menor cost econòmic en la seua construcció,... que siguin el millor negoci per als promotors immobiliaris» (AVV Benimaclet, 2015).

Davant la manca de perspectives que les reclamacions veïnals servissin per a alguna cosa, es decideix passar de la reclamació a l'acció: «estava tot degradat i no ho volíem i com no feia res l'Ajuntament pues un dia entrarem allí, pel carrer Mistral, i vàrem fer un aparcament perquè el veïns demanaven aparcament». S'aconsegueix, així, la primera experiència d'ocupació i autogestió en l'any 2010. Posteriorment, continuant amb el procés d'ocupació d'espais, i amb l'objectiu de recuperar part de l'horta arrasada amb l'arribada de les immobiliàries, s'inicien els Horts Urbans de Benimaclet: «com vàrem veure que ningú no ens deia res pues començarem en el horts... com veiérem que açò se podia fer, se ficarem d'acord en les dos universitats i vàrem muntar un concurs obert per a consensuar la transició entre la ciutat i l'horta. I en eixes estem». En l'actualitat, hi ha una voluntat clara cap a un urbanisme participatiu, amb espais ciutadans per a relacionar-se col·lectivament: «som els ciutadans els que hem d'exigir el nostre dret a la participació i a l'acció directa per expressar com volem viure els nostres barri».

Els anys 2000 són un moment d'eclosió de moviments associatius veïnals a la ciutat. En el cas de Russafa naix la Plataforma per Russafa i en Benimaclet el Centre Social Terra. La Plataforma per Russafa (Entrevista 2) «és una entitat ciutadana sense ànim de lucre, reivindicativa, formada per i per al barri. Pensada per fomentar el compromís i impulsar la participació directa del veïnat en les decisions que afecten el barri, en les seves necessitats, prioritats i soluciones». Naix el 2001 a proposta de l'AVV Russafa-Gran Via: «l'associació de veïns al ressò de tots els passacarrers de España 2000 i els nous immigrants proposa que es reunisquen totes les associacions que estem al barri», però «quan l'associació de veïns veu que nosaltres tirem endavant, ens va acusar de que nosaltres vàrem eixir dels principis fundacionals i ja no vam poder reunir-

nos en el seu local». Aquest fet és un punt de fractura dins del moviment associatiu de Russafa, comencen a evidenciar-se relacions de lideratge competitives i s'associen les reivindicacions del barri a l'entitat ciutadana que la defensa. Durant les entrevistes és una pauta constant les referències a les lluites «personalistes» de cada entitat. En paraules de Russafa Descansa (Entrevista 5): «ací cada uno va al seu rotllo, la Plataforma està ara pendent del parc i la seua lluita són les Naus de Ribes... No entenen que sense gent, que se'n va pel soroll, no hi ha parc».

Pel que fa a la trajectòria de la Plataforma per Russafa, aquesta orienta la seva estratègia cap a la reivindicació de cinc millores d'inversió per al barri: la restauració del Col·legi Públic Jaume Balmes, la construcció del Col·legi Públic Puerto Rico, l'ampliació dels gronxadors del parc, un centre social intergeneracional i intercultural i l'existència d'instal·lacions esportives públiques. Tant la Plataforma com Russafa-Gran Via situen la projecció del Parc Central com l'inici de l'especulació immobiliària al barri, però es distancien en la valoració del Pla de Rehabilitació. Per a la Plataforma «el Plan Riva fue una tomadura de pelo» perquè no es va pensar el barri de manera conjunta ni va ser un projecte transversal. Tanmateix, «després de la transformació, les xarxes veïnals es van debilitar perquè molts comerços van tancar i allí era on col·locàvem les bústies per arregar suggerències... ara també tenim comerços disposats a col·laborar». A més, s'identifica l'estratègia de l'Administració pública duta a terme fins al Pla Riva: «lo que se pretén és allunyar a la gent del barri (relacionant immigració amb problema) i mentre nosaltres que sabem i coneguem els plans urbanístic comprem a saco, extorsionem i especulem... però front a eixe poder econòmic, autoritari, dèspota que mos governa i que a la vegada ajuda als seus a especular, és molt difícil de combatre». Durant l'entrevista, s'explicita el problema de la gentrificació al barri tot i que no actuen directament contra ella. La manera de combatre l'urbanisme neoliberal ha estat reivindicar la construcció d'una escola pública (2002-2014) i la remodelació del Parc Manuel Granero, l'únic espai verd del barri. Recentment, a la difusió d'activitats per visibilitzar els diferents fronts d'acció sobre els que treballen, s'ha sumat la generació de propostes alternatives a les del govern local sobre assumptes del barri: el projecte de remodelació del Parc Manuel Granero i el projecte de les Naus de Ribes. Fet que evidencia el model de barri que persegueixen «una Russafa més humana, més participativa, més propera», allunyada del model mercantilitzador que impera a Russafa, on la transformació estiga protagonitzada pels veïns.

Paral·lelament, a Benimaclet naix el Terra, un centre social autogestionat mitjançant un servei de bar, amb l'objectiu de construir una xarxa real de contrapoder i unitat popular a Benimaclet. És important ressaltar que un missatge present durant tota l'entrevista va ser la funció d'unir sinergies (Entrevista 4): «sempre hem intentat un poc anar unint projectes, és a dir, quan hi havia una iniciativa pues intentar juntar a la gent... moltes vegades hi ha divergències, que són segurament sanes, i hem intentat ficar-les en comú». En aquest sentit, des de l'AVV de Benimaclet també s'aposta per sumar esforços i voluntats, malgrat les diferències. No obstant això, davant la construcció de la Ronda Nord que inicia l'ofensiva contra l'horta de Benimaclet, l'associació de veïns no es mobilitza. Per aquell temps eren trenta joves els que s'organitzaven en contra de la ronda, però amb el temps i el treball s'ha anat teixint un entramat de xarxes i sinèrgies entre els diferents col·lectius del barri: «han sigut molts anys de treballar, de guanyar confiança, treballar junts, de campanyes,... quan férem lo dels Horts Urbans va ser una campanya que férem tots». Així mateix, «Benimaclet sempre ha tingut una cosa clara: davant un problema greu ha estat tot el món fent pinya».

Per tant, malgrat que hi hagi diferències pel que fa a l'organització dels horts urbans, l'horta es configura com un element cohesionador del barri que aglutina multitud de veïns i col·lectius: «Nosaltres creiem en altra forma de fer les coses, més horitzontal i assembleària, però estem participant del horts urbans igualment... es un lloc obert d'autoorganització, una experiència comunitària al barri i hem d'estar» (Entrevista 4). En relació a la privatització de l'espai públic, hi ha un posicionament clar cap a la reapropiació dels espais públics (les Falles Populars de Benimaclet són un exemple d'això): «és un capitalisme salvatge, una globalització neoliberal salvatge que fa que els nostres carrers muiguen de vida..., els carrers són dels cotxes o són de les tendes o són de les cafeteries» i «hem de fer-nos de nou amb els carrers». A més, el Centre Social Terra és un col·lectiu conscient de que l'estratègia de gentrificació «no és només estudiantil ja, vull dir, estudiantil ho ha sigut, ... però ara comença a ser comercial, és a dir, no és Russafa però sí està ficant-se un poc de moda el tema eixe que parlàvem de barri de poble, de les cases boniques baixetes ... el que passa és que d'una forma molt més baixa que fa que això no supose un procés d'expulsió de la gent d'ací». En conseqüència, es consideren un moviment de resistència enfront de la gentrificació. Finalment, hi ha un consens generalitzat en el moviment veïnal de Benimaclet sobre la funció dels Horts Urbans, al afavorir les relacions transversals entre els veïns.

Un punt d'inflexió ineludible en la història dels conflictes territorials i dels moviments socials a qualsevol ciutat espanyola va ser les mobilitzacions del 15M en un moment de profunda crisi política, econòmica i social. Al panorama de moviments veïnals més o menys institucionalitzats i desmobilitzats de la dècada dels noranta, junt a algunes iniciatives de tipus "salvem" o de protecció del patrimoni cultural i ambiental, comencen a sorgir nous moviments veïnals que reactiven en molts barris les protestes contra el model neoliberal de planificació urbana. En el cas de Russafa naix la plataforma Russafa Descansa, un col·lectiu veïnal que treballa per evitar els abusos, molèsties i problemes derivats de l'oci i la «festivalització» del barri. Aquest col·lectiu assenyala el Pla de rehabilitació com el desencadenant del model insostenible de barri, i identifica les fases de la gentrificació de Russafa: procés de degradació i abandonament del barri amb un fort component especulatiu, la fase d'inversió pública amb la conseqüent revalorització econòmica de la zona, per a finalment desplaçar a veïns i comerç de proximitat. Així mateix, visible la privatització de l'espai públic, tant des del punt de vista de complir la legislació com des del model de barri que es desitja: «Russafa cada dia s'assembla més a una ciutat morta, a un parc temàtic, i quan s'apropa la vesprada comencen a obrir-se les persianes», «el tema està en el model de barri que volem perquè la solució no és desplaçar el soroll a un altre barri com sempre s'ha fet» (Entrevista 5). Per tant, dins el moviment veïnal de Russafa aquest és el col·lectiu que més accentua la seua oposició a un model de ciutat resultant de l'urbanisme neoliberal que té com a conseqüència la privatització de l'espai públic i la gentrificació, amb el conseqüent desplaçament de població.

A Benimaclet, naix el 2012 el Centre Social Okupat i Anarquista l'Horta (CSOA l'Horta) a partir de la reapropiació d'una parcel·la abandonada a causa de la bombolla immobiliària i el seu posterior esclafit, amb l'objectiu de crear un espai d'autonomia i resistència. Dins el CSOA l'Horta es realitzen multitud d'activitats i projectes (tallers, activitats culturals, debats, horts comunitaris, espai per a la infància, biblioteca Anarquista de l'Horta, etc.) amb la finalitat d'oferir un espai per a la reflexió i l'acció col·lectiva al barri de Benimaclet. Aquesta és una manera d'ocupació de l'espai públic molt més reflexiva en relació amb l'ordre social, van més enllà de reconèixer el dret a l'ocupació d'un espai i segueixen els postulats de l'anarquisme i el anticapitalisme per a transformar l'ordre social. Així mateix, el 2015 naix La Repartidora, espai social i

cultural per a la difusió, debat, formació i recerca d'alternatives socials, polítiques i econòmiques des del pensament crític i els moviments socials, sobre la base de la radicalització democràtica, l'autogestió i l'autonomia de l'esfera social. Amb la finalitat de crear realitats transformadores a partir de discursos contrahegemònics que fomenten pràctiques alternatives a l'actual model social. Tots aquests nous moviments participen activament en les accions d'ocupació i autogestió del horts urbans propietat del BBVA, fins ara l'acció de protesta més rellevant al panorama de protestes de la ciutat de València.

Reflexions finals

L'anàlisi dels conflictes urbans de Russafa i Benimaclet ens serveix per comprendre com una de les condicions bàsiques per a la supervivència del capitalisme és la continua producció i reproducció d'espai (Lefebvre, 1969). La única resistència front a aquesta lògica és la presentada per moviments locals mitjançant accions més simbòliques que efectives a llarg termini. Tant en el cas de Russafa com de Benimaclet trobem un ampli ventall de moviments socials, part del qual denuncia i lluita contra un model de ciutat que afavoreix l'especulació, la gentrificació i la turistificació de l'espai urbà. No obstant això, és evident que no hi ha un sol relat de resistència, part dels moviments socials presents a aquest barri acompanyen i aplaudeixen aquestes polítiques. El punt de partida és comú: dos barris històrics de la ciutat en certa mesura amenaçats per dos grans projectes urbans, però la trajectòria ben distinta. El de Russafa és un conflicte prou silenciós i polièdric en el sentit de què només una part dels moviments socials critiquen el propi pla i cadascú manté una lluita distinta: la reclamació d'equipaments, les protestes contra el soroll, la festivalització del barri, la integració dels immigrants, etc.

En canvi, Benimaclet manté un discurs prou consensuat al voltant de l'horta, que apareix com un element cohesionador, un factor aglutinador que uneix sinergies entre els diferents col·lectius. A més, la defensa de l'horta no es fa des d'un punt de vista romàntic i patrimonialista sinó com a espai comunitari allunyat de les lògiques mercantilistes. Per contra, a Russafa no hi ha un factor que cohesioni el barri. Allò que en un moment va unir al barri (el seu estat d'abandó) va desaparèixer de seguida com a conseqüència de l'acció dels poders públics amb la inversió de diners en la reurbanització del barri i donant resposta molt poc a poc a la reivindicació de l'escola pública i el parc Manuel Granero. En l'actualitat, a Russafa existeixen dos posicionaments enfrontats: un model de barri dinàmic i atractiu davant d'un model mercantilitzador i insostenible. En relació a la gentrificació, només recentment des del moviment veïnal de Russafa s'ha criticat i visibilitzat el conflicte. En canvi, a Benimaclet sense ser un barri que hagi sofert un procés de gentrificació tan evident s'és conscient d'això i es pensen estratègies alternatives i de resistència. En conseqüència, la resposta que s'ha donat des del moviment veïnal de Benimaclet a les alteracions produïdes per la reestructuració neoliberal urbana han estat enfocades a la reafirmació de l'ús popular de l'espai públic, en canvi a Russafa l'espai ha esdevengut un lloc on organitzar activitats tants públiques o privades.

En definitiva, en primer lloc, existeixen contradiccions en els discursos dels moviments veïnals en relació amb l'urbanisme neoliberal. A Russafa existeix una oposició unànime a l'especulació immobiliària però no hi ha un rebuig clar al barri que sorgeix d'ella. Mentre a Benimaclet, l'arribada d'estudiants dinamitza els moviments socials del barri plantejant una alternativa al model neoliberal, encara que també

produeix una gentrificació universitària. En segon lloc, els discursos que articulen el barri de Benimaclet venen precedits per unes relacions de lideratge col·laboratives. En canvi, a Russafa la polarització dels discursos respon a unes relacions de lideratge competitives. Aquesta confrontació de discursos dificulta l'acció col·lectiva del moviment veïnal per tal de reapropiar-se col·lectivament del barri. Finalment, podria quedar demostrat, a partir de l'anàlisi dels casos de Russafa i Benimaclet, que a major lideratge de l'Administració Pública en la producció de l'espai, menor participació del veïnat. A Russafa, el protagonisme de l'Administració Pública marca el rumb de la política urbana al barri, la maquinària neoliberal alimentada des de diverses instàncies de poder deixa poc espai per a pràctiques alternatives des dels col·lectius veïnals. En conseqüència, quan els poders públics adopten un paper passiu davant les necessitats del barri, aquest s'organitza i dona resposta en la mesura de les seues possibilitats. És el cas de Benimaclet, on la crisi econòmica més els desacords en la implementació del PAI donen lloc a espais desvaloritzats per al capital. I la passivitat de l'Administració Pública provoca l'articulació del moviment veïnal al voltant d'aquests espais per a la seua reapropiació popular.

Bibliografía

- ARIÑO, A. i ROMERO, J. (2016) *La secesión de los ricos*, Madrid: Galaxia Gutenberg.
- AVV. BENIMACLET (2015) "Concurs d'idees per a consensuar la transició entre la ciutat i l'horta al voltant dels horts urbans de Benimaclet, València", https://benimacletest.files.wordpress.com/2015/05/best_publicac3b3-propostes_a3_lr.pdf, acceso 18 noviembre, 2016
- BRENNER, N. *et al.* (2015) "Urbanismo neoliberal. La ciudad y el imperio de los mercados", en OBSERVATORIO METROPOLITANO DE MADRID (ed) *El mercado contra la Ciudad*, Madrid: Traficantes de sueños, pp. 211-245.
- BORJA, J. (2005) *La ciudad conquistada*, Madrid: Alianza editorial.
- BRUGUÉ, Q. *et al.* (1994) "La Administración Pública y sus clientes: ¿Moda organizativa u opción ideológica?", *Gestión y Análisis de Políticas Públicas* (1), pp. 33-46
- CREMADES, R. (2007) *Macrourbanisme i agresions al paisatge mediterrani. El medi ambient i la societat valenciana*, València: Col·lecció Estructures.
- CROUCH, C. (2004) *Post-democracy*, Londres: John Wiley and sons.
- CUCÓ, J. (2013) "Poniendo a Valencia en el mapa global. Políticas, desarrollos urbanos y narrativas sobre la Ciudad", en Cucó, J. (ed) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona: Icaria: Institut Català d'Antropologia, pp. 157-180.
- DELGADO, M. (2015) *El espacio público como ideología*, Madrid: La Catarata.
- DEL ROMERO, L. i LARA, L. (2015) "De barrio-problema a barrio de moda: Gentrificación comercial en Russafa, el "soho" valenciano", *Anales de Geografía* (35), pp. 187- 212.

DEL ROMERO, L. i VALERA, A. (2015) "From Nimbysm to the 15M: a decade of urban conflicts in Barcelona and Valencia", *Territory, politics and Governance*, 4:3, pp. 375-395.

DEL ROMERO, L. (2016) *Conflicts in the city. Reflections on urban unrest*, Nova Iork: Nova Publishers.

DÍAZ, F. (2013) "Sociedad, espacio y crisis en la ciudad neoliberal", in Cucó, J. (ed) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona: Icaria: Institut Català d'Antropologia, pp. 81-109.

GAJA, F. (2013) "¿Cui prodest? Grandes eventos/Grandes proyectos. Una apuesta perdida", in Cucó, J. (ed) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona: Icaria: Institut Català d'Antropologia, pp. 201-229.

GARCÍA-GALERA, C., *et al.* (2014) "Jóvenes comprometidos en la Red: el papel de las redes sociales en la participación social activa", *Revista Comunicar*, nº 43, vol. 22, pp. 35-43.

GRAHAM, S. (2016) "When life itself is war: The urbanization of military and security doctrine", in Simpson, D. *et al.* (eds) *The City Between Freedom and Security: Contested Public Spaces in the 21st Century*, Birkhäuser Verlag, pp. 114-128

HARVEY, D. (1989) "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism", *Geografiska Annaler*, pp. 3-17.

HARVEY, D. (2007) *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid: Akal.

HARVEY, D. (2012) *Rebel cities. From the right to the city to the urban revolution*, Nova Iork: Verso Books.

LEFEBVRE, H. (1968) *El derecho a la ciudad*, Barcelona: Península.

LEFEBVRE, H. (2013) *La producción del espacio*, Madrid: Capitán Swing.

LESS, L. *et al.* (2007) *Gentrification*, Routledge: New York.

MÉNDEZ, R. (2014) "Globalización neoliberal, transformaciones económicas y segmentación territorial en las metrópolis de América Latina y Europa", in Michelín, J. (ed.) *Desafíos metropolitanos*, Madrid: Catarata, pp. 41-61.

NAVARRO, C. *et al.* (2013) "Escenas culturales, desigualdades y gentrificación en grandes ciudades españolas. Los casos de Barcelona, Bilbao, Madrid y Sevilla", in Cucó, J. (ed) *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*, Barcelona: Icaria: Institut Català d'Antropologia, pp. 109-132.

PECK, J. (2010) *Constructions of neoliberal reason*, Oxford: Oxford University Press.

PURCELL, M. (2011) "Neoliberalization and Democracy", in Fainstein, S. i Campbell, S. (ed.) *Reading in urban theory*, Wiley-Blackwell, pp. 42-55.

ANNEX 1. Llistat d'entrevistats

1	Giovanni Donini	President	AVV Russafa Gran Via
2	Inma Bauset	Presidenta	Plataforma per Russafa
3	Antonio Pérez	President	AVV Benimaclet
4	Natxo Calatayud	Membre	Centre Social Terra
5	Fernando Mafé	President	AVV Russafa Descansa
6	Raül Beltrán	Membre	La Repartidora

© Copyright Anna Campos Climent i Luis del Romero Renau, 2017

© Copyright *Quaderns-e de l'ICA*, 2017

Fitxa bibliogràfica:

Campos Climent, A. i Del Romero Renau, L. (2017), “Reapropiació o consum de la ciutat? Conflictes i resistències urbanes davant l’urbanisme neoliberal a València. Barris de Russafa i Benimaclet”, *Quaderns-e de l’Institut Català d’Antropologia*, 22 (1), Barcelona: ICA, pp. 88-104 [ISSN 169-8298]

